

JALƏ SƏMƏDOVA

ADPU

e-mail:jala.semedova@mail.ru

## **TƏDRİS MƏTNLƏRİNİN TƏLİMİ PROSESİNDƏ YUXARI KURS TƏLƏBƏLƏRİNDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRƏRASI SƏRİŞTƏNİN FORMALAŞMASINDA MODELİN SƏMƏRƏLİLİYİ**

**Açar sözlər:** tədris mətnləri, mədəniyyətlərərası səriştə, bilik, bacarıq, məzmun modeli, proses modeli, didaktik meyarlar, kommunikativlik, pedaqoji sistem, mədəni dəyərlər

**Key words:** educative texts, intercultural competences, knowledge, ability, content model, process model, didactic criterions, communicativity, pedagogical system, cultural values.

**Ключевые слова:** учебные тексты, межкультурная компетенция, знания, способность, модель содержания, модель процесса, дидактические критерии, коммуникативность, педагогические разработки, культурные ценности.

Yuxarı kurs tələbələrində mədəniyyətlərərası səriştənin formalaşması prosesində didaktik imkanlarının realizə olunması üçün didaktik modelin işlənilib hazırlanması zəruridir və bu model şəxsiyyətin mədəniyyətlərərası səriştəsinin formalaşması üçün zəruri olan didaktika prinsiplərinə və pedaqoji şərtlərə cavab verməlidir.

Pedaqoji sistemlərin tədqiqatının pedaqoji baxımdan formalaşdırılması məhz yeni quraşdırılan sistemlərin qurulması üsullarının sonradan təyin olunması, dəqiqləşdirilməsi, təşihə və səmərələşdirilməsi ilə onların məzmununun qurulması və öyrənilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

Tədris prosesində modelləşdirmənin iki aspekti mövcuddur: tələbələrin mənimsəməli olduqları modelləşdirmə məzmun kimi və modelləşdirmə dərş fəaliyyəti, tədris vasitəsi kimi. Modelləşdirmə vasitəsilə öyrənmə prosesini mürəkkəbdən sadəyə doğru, görünməyəndən və hiss olunmayandan görünənə və hiss olunana doğru, tanış olmayandan tanış olana doğru istiqamətdə aparmaq mümkündür [Hüseynzadə 2001 ; 152]. Modelimizin işlənilib hazırlanması üçün biz, bu tərifi ikinci mənasını rəhbər tuturuq və bu zaman “Təlim mətnlərinin ” tədrisi prosesi və məzmunu məhz yeni səriştənin formalaşması vasitəsi kimi istifadə olunur.

Mədəniyyətlərərası səriştələrin komponent tərkibini və mahiyyətini nəzərdən keçirərək belə bir qənaətə gəldik ki, işlənilib hazırlanan didaktika modeli öyrənilən mədəniyyətə qarşı münasibətdə şəxsiyyətin pozitiv

münasibətini və refleksiv bacarıqlarını, dəyər oriyentasiyalarını, bilik və bacarıqlarını formalaşdırmalıdır [Kazieva 2008 ; 45-49 ]. Daha sonra biz, sistemli, əməli və kulturoloji yanaşmalara istinad edərək ali ixtisas müəssisələrinin tələbələrinin mədəniyyətlərarası səriştələrinin formalaşmasının didaktik modelinin layihəsini qurmuşuq. Bu layihə amillərin müəyyən toplumuna qarşı tətbiq olunmuşdur ki, bizim tədqiqatımızda da belə amillərdən biri “tədris mətnlərinin tədrisi prosesində ” yuxarı kurs tələbələrində mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasıdır.

Sistemli yanaşma mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşması prosesini vahid sistem kimi nəzərdən keçirməyə icazə verir və bu sistem üçün onun komponentləri arasındakı əlaqənin mövcudluğu xarakterikdir. Əməli yanaşma mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşması üzrə işi məhz təhsil prosesinin subyektlərinin fəal dialoqlu qarşılıqlı fəaliyyəti şəklində təşkil etməyə imkan verir. Kulturoloji yanaşma mədəni dəyərlərin mənimsənilməsinə, tələbələrin öyrənilən mədəniyyət sisteminə inteqrasiya etmələrinə yardım göstərir.

Pedaqoji ədəbiyyatın təhlili mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşması prosesini motivasiyalı – məqsədli, məzmunlu, təşkilati – prosessual, qiymətləndirici – məhdudlar komponentlərdən ibarət olan mürəkkəb çoxsəviyyəli proses kimi təqdim etməyə icazə verir və bu komponentlərin qarşılıqlı əlaqəsi və bütövlülüyü mədəniyyətlərarası effektiv ünsiyyət üçün mədəniyyətlərarası zəruri bilik və bacarıqların toplumunun mənimsənilməsinə yardım edir. Modelin tərkib elementlərini daha ətraflı şəkildə nəzərdən keçirək.

Didaktika modelinin motivasiyalı – məqsədli komponenti biliklərin məzmununa, digər mədəniyyətlərin nümayəndələri ilə xarici dilli peşəkar ünsiyyətin həyata keçirilməsinə qarşı maraq əsasında dil və mədəniyyətin mənimsənilməsi ilə bağlı məqsədlərin toplumundan ibarətdir [ Arnold 1975 ; 38-46 ]. Bu komponentin çərçivələri daxilində formalaşan bacarıqlar – öyrənilən kursun predmetinin mənimsənilməsi ilə bağlı tapşırıqları dərk etmək və onları şəxsi peşəkar hazırlığı ilə əlaqələndirmək bacarığıdır.

Sosial sifariş – peşəkar – səriştəli, ünsiyyətçil və rəqabət aparmaq qabiliyyətinə malik olan şəxsiyyətin formalaşması və inkişafı

Məqsəd – tələbələrdə mədəniyyətlər arasındakı səriştənin formalaşması

Mədəniyyətlər arasındakı səriştənin formalaşması prinsipləri:

- nitq istiqaməti;
- funksionallıq və situativlik;
- interaktivlik;
- “mədəniyyətlərin dialoqu”;
- antroposentriklik

Mədəniyyətlərarası səriştənin əsasını təşkil edən komponentlər

Motivasiyalı – məqsədli:

- xarici dilin, mədəniyyətin və xarici dilli ədəbiyyatın öyrənilməsinə dair motivasiya;

- tələbələrin mədəniyyətlərarası ünsiyyətə hazırlanması ilə bağlı məqsədlərin toplusu; Təşkilati – prosessual;

- kursun materialının öyrənilməsinin ardıcılığının və təşkilati formalarının, məzmununun həcmnin seçimi;

- tələbələrin mədəniyyətlərarası səriştəsinin formalaşması prosesinin mərhələləri

Məzmunlu:

- mədəniyyətlərarası biliklər (lingvistik, tədris, sosial – mədəni, ekstra lingvistik, linqvo ölkəşünaslıq);

- xarici dilin mənimsənilməsi;

- bacarıqlar (dil və davranış);

mətnin tədrisi kursunun əsas məzmunu (xarici dilli mətnin təhlili bacarığı);

- mədəni dəyərlər (fərdin şəxsi azadlığına, ünsiyyətinə münasibət, mədəniyyətlərarası ünsiyyətə hazırlıq) - Qiymətləndirici – məhsuldar:

- formalaşma meyarları (lingvistik, nitq, informasiya, qiymətləndirici);

- mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşması səviyyələri (qeyri – kafi, elementar, kafi, yüksək, həddən artıq yüksək)

Mədəniyyətlərarası səriştənin dəqiqləşdirilmiş anlayışından, onun struktur komponentlərindən irəli gələrək mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşmasının meyarları – lingvistik, informasiya – koqnitiv, nitq və qiymətləndirici (münasibət) meyarları ayırd edilmişdir [Apresyan 1974; 367]. Meyarlar mədəniyyətlərarası ünsiyyət sahəsində bilikləri, bacarıqları və vərdişləri, eləcə də, yad mədəniyyətin qəbul olunması qabiliyyətini qiymətləndirirlər. Tədris mətnlərinin təlimi prosesində mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşmasına təsir edən amillərin müəyyən toplumuna qarşı münasibətdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşması səviyyələri ilə qeyri – kafi, elementar, kifayət qədər yüksək və həddən artıq yüksək səviyyə ayırd edilmişdir. Biz belə hesab edirik ki, sadalanan bacarıqlara və vərdişlərə, və qabiliyyətlərə sahib olmaq “Xarici dil” kimi ikinci ixtisasa malik olan fakültələrdə İngilis dilində tədris materiallarının təlimi prosesi kimi amillərin toplumuna qarşı münasibətdə tələbələrin mədəniyyətlərarası səriştəsinin səviyyəsinin qiymətləndirilməsi üçün kifayət qədər əsas ola bilər.

Məqalədə autentik tədris mətnləri vasitəsilə yuxarı kurs tələbələrində mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşması və bu proses zamanı istifadə olunan modellərin səmərəliliyindən bəhs olunmuşdur. Bu zaman istifadə olunan proses və məzmun modellərinin tələbələrdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşmasında əsas komponentlər olduğu göstərilir. Struktur

komponentlərindən irəli gələrək mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşmasının meyarları – linqvistik, informasiya – koqnitiv, nitq və qiymətləndirici (münasibət) meyarları ayırd edilmişdir. Meyarlar mədəniyyətlərarası ünsiyyət sahəsində bilikləri, bacarıqları və vərdişləri, eləcə də, yad mədəniyyətin qəbul olunması qabiliyyətini qiymətləndirirlər. Tədris mətnlərinin təlimi prosesində mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşmasına təsir edən amillərin müəyyən toplumuna qarşı münasibətdə mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşması səviyyələri ilə qeyri – kafi, elementar, kifayət qədər yüksək və həddən artıq yüksək səviyyə ayırd edilmişdir. Biz belə hesab edirik ki, sadalanan bacarıqlara və vərdişlərə, və qabiliyyətlərə sahib olmaq “Xarici dil” kimi ixtisasa malik olan fakültələrdə İngilis dilində tədris materiallarının təlimi prosesi kimi amillərin toplumuna qarşı münasibətdə tələbələrin mədəniyyətlərarası səriştəsinin səviyyəsinin qiymətləndirilməsi üçün kifayət qədər əsas ola bilər.

Fəal tədris formalarından və metodlarından istifadə olunması şərti kommunikativ, kulturoloji və linqvistik məzmun komponentlərindən ibarətdir. Bizim ətraflı şəkildə nəzərdən keçirdiyimiz fakta əsasən tədris mətni eyni zamanda, öyrənilən mədəniyyətin bir hissəsi olmaqla yanaşı, nitq vahidi və linqvistik fenomendir. Mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşmasında mətnin didaktik potensialını realizə etmək üçün biz, tədris prosesini mətnin təhlili vərdişlərinin mənimsənilməsinə sərf etməliyik. Eyni zamanda, mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşmasına yönəlmiş fəal forma və metodların istifadə olunması ilə müəllimin və tələbənin qarşılıqlı fəaliyyəti kimi təşkil etməliyik.

### **Ədəbiyyat siyahısı**

1. Гусейнзаде Г.Дж. Обучение речевой коммуникации на иностранном языке. Баку: Мутарджим, 2001, 346 с.
4. Исмаилова Д.А. Методика обучения диалогической речи современного английского языка на начальных курсах языковых вузов (I-II курсов). Баку: Мутарджим, 2002, 248 с
9. Казиева М.Ю. Методологические характеристики речевого общения, существенные для обучения общению на иностранном языке// Иностранные языки в Азербайджане. № 1-2(6),2008, с.45-49.
11. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. М.: Наука, 1974. 367 с.
12. Арнольд И.В. Интерпретация художественного текста: типы выдвижения и проблемы экспрессивности // Экспрессивные средства английского языка. Л.: ЛГПИ, 1975. С. 38 - 46.

15. Артемьева О.А., Макеева М.Н., Мильруд Р.П. Методология организации профессиональной подготовки специалиста на основе межкультурной коммуникации. Тамбов: Издательство ТГТУ, 2005. 91 с.
16. Арутюнова Н.Д. Номинация и текст // Языковая номинация. Виды наименований. М., 1977.

**J.Samadova**

**This article dedicated to the formation of the intercultural competence by authentic texts on higher level students and usage of models during this process**

**Summary**

Content and process models are the main components in the formation of intercultural competences on students .Due to the structure components , linguistics, information – cognitive , communicative and evaluative criterions are distinguished in the formation of intercultural competences. These criterions evaluate knowledge, abilities, capacities ,as well as acceptance of foreign cultures on the sphere of intercultural communication. Various spheres like – non sufficient , elementary, sufficient high and higher level are distinguished on the formation of intercultural competences by authentic texts. We consider that gaining this knowledge , abilities and capabilities could be enough in order to evaluate the formation of intercultural competences by authentic texts in the English language faculties.

Usage of active training forms and methods consists of communicative , cultural and linguistic content components. According to our survey authentic texts are the main part of foreign cultures , as well as speech unit and linguistic phenomenon. In order to realize didactic potential of the authentic texts ,we should dedicate the training process to the mastering of abilities on the analysis of educative texts during the process of formation of intercultural competences .At the same time , we should arrange mutual corporation between teacher and student by using active forms and methods on the formation of intercultural competences.

**Эффективность модели при формировании межкультурных компетенций у студентов старших курсов в процессе обучения учебных текстов.**

**Резюме**

В статье повествуется об эффективности моделей, используемых во время данного процесса и в формировании межкультурной компетенции у студентов старшего курса через тексты аутентического обучения. В это время указано, что модели используемого процесса и содержания выступают основными компонентами в формировании межкультурной компетенции у студентов. Критерии формирования межкультурных компетенций, вытекающих из структурных компонентов – выделены лингвистические, информационные – когнитивные, речевые и оценочные (связные) критерии. Критерии оценивают способность принятия знаний, способностей и навыков, а также, иноязычных культур в сфере межкультурного общения. В процессе обучения учебных текстов выделены самые высокие уровни и достаточно высокие, неудовлетворительные, элементарные уровни межкультурной компетенции в отношении определенной совокупности факторов, оказывающих воздействия на формирование межкультурной компетенции. Мы считаем, что владение вышеперечисленными способностями и навыками, может быть достаточным основанием для оценки уровня межкультурной компетенции у студентов в отношении совокупности таких факторов, как процесс обучения учебных материалов на английском языке, по специальности «Иностранный язык». Использование методов и форм активного обучения состоит из условных компонентов коммуникативного, культурологического и лингвистического содержания. Согласно факту, рассмотренному нами в более подробной форме текст обучения одновременно, является лингвистическим феноменом и единицей речи наряду с одной частью изучаемой культуры. Для реализации дидактического потенциала текста в формировании межкультурной компетенции мы, обязаны потратить процесс обучения в освоении навыков по анализу текста процесса обучения. Одновременно, мы обязаны организовать взаимную деятельность студентов и педагогов в использовании методов и активной формы, направленной на формирование межкультурной компетенции.

**Rəyçi: Faida İsayeva**  
**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent**